

1989, III, 199, 426; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm: sene 681-690*, s. 72-73; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâ-mü'l-muvakkı'tın* (nşr. Tâhâ Abdürraûf Sa'd), Beyrut 1973, III, 79; Takıyyüddin es-Sübki - Tâceddin es-Sübki, *el-İbhâc fi şerhi'l-Minhâc*, Beyrut 1404/1984, I, 20, 54, 75, 145, 244, 331; II, 123; III, 149, 174, 228, 245, 246; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât* (nşr. Ahmed el-Arnaût - Türkî Mustafa), Beyrut 1420/2000, II, 261; IV, 180; XII, 212; İsnevî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, I, 451-452; a.mlf., *Nihâyetü's-sül*, I, tür.yer.; Bedreddin ez-Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhi't* (nşr. M. M. Tâmir), Beyrut 1421/2000, IV, 580; Burhâneddin İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb* (nşr. Me'mûn b. Muhyiddin el-Cennân), Beyrut 1417/1996, s. 417-418, 419; İbn Haldûn, *Mu'kaddime*, Beyrut 1984, s. 455; İbn Kâdi Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, II, 120, 200; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1615; İbnü'l-İmâd, *Şezerât* (Arnaût), V, 406; Nâci Ma'rûf, *el-Medârisü's-Şerâbiyye bi-Bağdâd ve Vâsi't ve Mekke*, Kahire 1397/1977, s. 149, 161-165; Abdullâh Muhammed el-Habeşi, *Câmi'ü's-şürûh ve'l-havâşi*, Ebûzâbi 1425/2004, III, 1566.

TUNCAY BAŞOĞLU

URMİYE

(أرمية)

İran Azerbaycanı'nda
tarihi bir şehir.

İran'ın kuzeybatısında Türkiye sınırına yaklaşık 50 km. mesafede denizden 1340 m. yükseklikte kurulmuştur. Aynı adı taşıyan gölün (Deryâçe-i Urûmiye) batı kıyısına çok yakın bir mevkide bulunan şehir zengin su kaynakları, verimli arazileriyle tarım ve hayvancılık için elverişli bir konumdur. Bölgede yetişen meyve ve sebzelere Ortaçağ kaynaklarında övgüyle bahsedilir. Başta İstahri olmak üzere İslâm coğrafyacıları X-XIII. yüzyıllarda havasını, suyunu ve meyvelerini övdükleri Urmîye'yi (Rûmiye/Urûmiye) Erdebil ve Merâğa'dan sonra Azerbaycan'ın üçüncü büyük şehri diye tasvir etmiştir. Çeşitli arkeolojik kalıntılar bölgede yerleşik hayatın çok eskilere uzandığını göstermektedir. Urmîye eski İslâm kaynaklarında umumiyetle Zerdüş'tün doğum yeri olarak kaydedilmiştir.

Eskaçâğ'da Asur ve Urartu devletlerinin nüfuz alanına giren bölge Pers ve Partlar'ın ardından Sâsânî hâkimiyetine girdi. Hz. Ömer zamanında Ezd kabilesi âzâtlarından Sadaka b. Ali b. Sadaka tarafından fethedildi (Belâzûrî, s. 475). Urmîye IV. (X.) yüzyılın ortalarında Cüstân b. Şermezen'in egemenliğine girdi. O da Deylemli'lerden Merzûbân'ın 346 (957) yılında vefatından sonra yerine geçen oğlu Cüstân'ın hâkimiyetini tanımadı. 349'da (960) şehrin surlarını güçlendirerek Deylemli'lerle karşı hâkimiyet mücadelesine girdiy-

se de neticede yenilip Urmîye'ye çekilmek zorunda kaldı. Şehir, V. (XI.) yüzyılın ikinci çeyreğinde Hezbânî Kürtleri'nden Ebül-Heycâ b. Rebübüddievle'nin egemenliğinde bulunmaktaydı. Ebül-Heycâ'nın Tebriz hâkimi olan dayısı Vehsûdân er-Revvâdî'nin 432 (1040-41) yılında Oğuzlar'dan birçok kişiyi öldürmesi üzerine Urmîye'deki Oğuzlar şehirden ayrılp Hakkâri'ye gittiler. Hakkâri'deki Kürtler'le Urmîye'den gelen Oğuzlar arasındaki savaşlara Ebül-Heycâ da karıştı ve onların üzerine asker sevketti (İbnü'l-Esîr, IX, 297-298).

Urmîye ve çevresi XI. yüzyılın ortalarında Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlandı. Sultan Tuğrul Bey, Abbâsî Halifesi Kâim-Biemrillâh'ın kızı ile evlenmek için Muharrem 455'te (Ocak 1063) Urmîye'den Bağdat'a hareket etti. Şehir, 544'te (1149) Melik Muhammed b. Mahmûd b. Muhammed Tapar'ın hâkimiyetinde bulunuyordu. Irak Selçuklu Sultanı II. Tuğrul'un 585'te (1189) Emîr İzzeddin Hasan b. Kıpçak'ın yardımıyla Uşnu, Selmâs, Hoy ve Urmîye'yi yağmalaması Azerbaycan Atabegi Kızılarslan'ı harekete geçirdi ve aralarında savaşa yol açtı. Şehir, XII. yüzyılın son çeyreğinde Selçuklu hâkimiyetinin zayıflaması üzerine Azerbaycan Atabegleri'nin egemenliğine girdi. İbnü'l-Esîr, İldenizliler'den Atabeg Ebû Bekir'in 602 (1205-1206) yılında Merâğa'ya karşılık Uşnu ve Urmîye'yi Atabeg Alâeddin'e verdiğini kaydeder (a.g.e., XII, 197-198). 617'de (1220) Urmîye'yi ziyaret eden Yâkût el-Hamevî şehrin bağ ve bahçeleri, suları ve havasıyla, bol meyveleriyle büyük ve güzel bir yerleşim birimi olduğunu söylemekte, bu arada Atabeg Muzafferüddin Özbek'in şahsî zaafılarından dolayı şehirde hüküm süren güvensizlikten bahsetmektedir. Urmîye, bu tarihten kısa bir süre sonra Moğollar'ın önünden Azerbaycan'a çekilen Celâleddin Hârizmşah'ın hâkimiyetine girdi. Celâleddin Hârizmşah, Ahlat'ı kuşattığı sırada Urmîye ve Hoy civarındaki Yıva Türkmenleri'nin Azerbaycan'da karışıklıklar çıkardığını duyunca 623'te (1226) Azerbaycan'a dönüp bölgedeki Türkmenleri dağıttı. 628 (1230) kışını Urmîye ve Uşnu'da geçiren Celâleddin Urmîye, Selmâs ve Hoy'u Selçuklu hânedanına mensup olan hanımına verdi.

İlhanlılar devrinde Azerbaycan bölgesindeki ekonomik ve demografik gelişmeye paralel şekilde Urmîye'de de ciddi bir gelişme yaşandı. Şehrin kalesi Gâzân Han zamanında (1295-1304) yenilendi. Eserini 740 (1340) yılında kaleme alan Hamdulâh el-Müstevfi, bağları ve meyvelerinin

bolluğu ile övdüğü şehrin divanî vergi gelirlerinin 70.000 dinar olduğunu kaydeder (*Nûzhetü'l-kulüb*, s. 85-86). İlhanlılar'ın ardından sırasıyla Çobanoğulları, Timurlular, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Safevîler'in hâkimiyetine giren Urmîye XVI. yüzyılın sonlarında kısa bir süre Osmanlı egemenliğine geçtiyse de Şah I. Abbas tarafından yeniden Safevî Devleti'ne bağlandı. Evliya Çelebi XVII. yüzyıl ortalarında mâmurluğuyla övdüğü şehirde sekiz ulucami, altmış mahalle ve 6000 ev bulunduğunu yazar (*Seyahatnâme*, VII, 34-36).

Urmîye, Safevî Devleti'nin Afgan istilâsı neticesinde yıkılma sürecine girdiği dönemde 1724 yılında bir defa daha Osmanlı hâkimiyetine girdi. Nâdir Şah 1729'da bölgeyi zaptettiyse de Hekimoğlu Ali Paşa ve Rüstem Paşa bir ay süren şiddetli bir kuşatmanın ardından Urmîye'yi ele geçirdiler (1730). Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin hazırlattığı tapu tahrir defterinde şehrin nüfusu 1391 hâne (yaklaşık 6955 kişi), toplam vergi geliri 77.920 akçe olarak kaydedilmiştir. Şehir nüfusunun kırk beş hânesini (yaklaşık 225 kişi) yahudilerin teşkil ettiği anlaşılmaktadır (BA, *Tapu Tahrir Defteri*, nr. 910 |Urumiye livâsı mufassal defteri, s. 179-197). Urmîye bu dönemde Tebriz, Erdebil ve Merâğa'dan sonra Azerbaycan'daki en büyük dördüncü yerleşim merkezi olarak dikkat çekmektedir.

Nâdir Şah Afşar'ın İran'ın siyasi birliğini tesis etmesinin ardından Urmîye tekrar İran'a bağlandı. Nâdir Şah 1157'de (1744) Feth Ali Han Afşar'ı şehre vali tayin etti. Şehir ve bölge XVIII. yüzyılın ikinci yarısında burada yaşayan Afşarlar'dan kaynaklanan pek çok karışıklığa sahne oldu. 1174'te (1760) Urmîye yedi ay süren bir kuşatma sonunda Kerim Han Zend tarafından ele geçirildi (İA, XIII, 62). Şehir önce Rüstem Han Kâsımlu'ya, ardından Rızâ Kulî Han'a verildi. Bölge kısa süre sonra Kaçar hâkimiyetine girdi. Urmîye 1906 yılında Osmanlılar'ın ve 1911'de Ruslar'ın eline geçti. I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ordusu ile Rus ordusu arasında pek çok defa el değiştirdi. Osmanlı ordusu, I. Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından Aralık 1918'de Urmîye'den ayrılmak zorunda kaldı ve bölge nihaî şekilde İran'a bağlandı. Şehrin adı, 1314 hicrî-şemsî (1935) yılında İran Bakanlar Kurulu'nun kararıyla Rızâ Şah'ın adına nisbetle Rızâiye olarak değiştirilirdyse de 1979'daki İslâm devriminden sonra tekrar Urmîye'ye çevrildi. Günümüzde Batı Azerbaycan eyaletinin merkezi olan Urmîye şehrinin nüfusu 1375 hicrî-şemsî (1996) yılı nüfus

URMİYE

sayımına göre 435.200 kişidir (2004 yılı tahminlerine göre 499.000). Urmîye’de yetişen ve Urmîye’yi da Urmî nisbesiyle tanınan şahsiyetler arasında Safiyyüddin el-Urmîvî, Tâceddin el-Urmîvî, Sirâceddin el-Urmîvî, Seyyid Lokmân b. Hüseyin İbn Yezdânîyâr el-Urmîvî ve Hacı Mirza Fazlullah Müctehid-i Urmîvî sayılabilir (Urmîvî nisbesiyle anılan diğer kişiler için bk. Sem’ânî, *el-Ensâb*, I, 115-117; Yâkût, I, 190-191).

BİBLİYOGRAFYA :

Belâzürî, *Fütûh* (Fayda), s. 475, 477; Ya’kübî, *Kütübü’l-Büldân* (trc. M. İbrâhim Âyetî), Tahran 2536 şş./1977, s. 46; İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve’l-memâlik* (trc. Hüseyin Karaçânlû), Tahran 1370 hş./1991, s. 97-98; İstâhrî, *Mesâlik* (nşr. İrec Efşâr), Tahran 1368 hş./1989, s. 155, 159, 161; İbn Havkal, *Sefernâme-i İbn Havkal: İrân der Şüretü’l-arz* (trc. Ca’fer-i Şiâr), Tahran 1366 hş./1987, s. 84-85, 93, 99; *Hudûdü’l-âlem* (Sütûde), s. 159; Makdisî, *Ahşenü’l-teşkâsim* (trc. Ali Nakî Münzevî), Tahran 1361 hş./1982, I, 73, 195; II, 560, 564; Sem’ânî, *el-Ensâb*, I, 115-117; Yâkût, *Mu’cemü’l-büldân* (Cüdfî), I, 190-191; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil* (trc. Abdülkerim Özyayın), İstanbul 1987, IX, 297-298; XII, 197-198; Bündârî, *Zübdetü’n-Nusra* (Burslan), s. 23, 154, 184, 269; Müstevfî, *Nüzhetü’l-kulûb* (Strange), s. 84-86, 241; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* (haz. Zuhuri Danişman), İstanbul 1970, VII, 33-42; M. Hasan Han, *Mir’âtü’l-büldân* (nşr. Abdülhüseyn Nevâî – Mir Hâşim Muhaddis), Tahran 1367 hş./1988, I, 49-51; *Ferheng-i Coğrafiyâ-i İrân*, Tahran 1330 hş./1951, IV, 237-240; Behrûz Hâmâcî, *Ferheng-i Coğrafiyâ-yi Âzerbâycân-i Şarkî*, Tahran 1370 hş./1991, s. 187-195; G. le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, Frankfurt 1993, s. 161, 165-166; Azîzullah Beyât, *Külliyyât-i Coğrafiyâ-yi Tabî’î ve Târîhî-yi İrân*, Tahran 1373 hş./1994, s. 223-225; M. Cevâd Meşkûr, *Naazar-i be-Târîh-i Âzerbâycân*, Tahran 1375 hş./1996, s. 45-47; *Ferheng-i Coğrafiyâ-i İrân*, Tahran 1376 hş./1997, s. 21-31; Hasan Enzelî, *Urûmiyye der-Gozer-i Zemân*, Tahran 1378 hş./1999; Ahmed Kâviyânpür, *Târîh-i Urûmiyye*, Tahran 1378 hş./1999; *Ferheng-i Coğrafiyâ-i Şehristân-hâ-yi Kışver* (*Şehristân-i Urûmiyye*), Tahran 1379 hş./2000, s. 237-416; Rahmetullah Tefîk, *Târîhçe-yi Urûmiyye*, Tahran 1382 hş./2003; V. Minorsky, “Urmîye”, *IA*, XIII, 59-65; a.mlf. – [C.E. Bosworth], “Urmîya”, *El²* (İng.), X, 896-899; İbâyetullah Rızâ, “Urmîye”, *DMBİ*, X, 424-427.

OSMAN GAZİ ÖZGÜDENLİ

URQUHART, David (1805-1877)

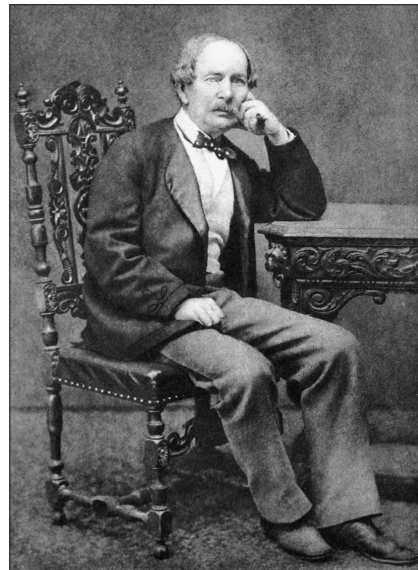
**Türkler’le ilgili eserleriyle tanınan
İngiliz gazetecisi,
yazar ve diplomat.**

İngiltere’nin Cromraty şehrinde doğdu. Babasının ölümü üzerine annesi tarafından İsviçre’ye götürüldü. Cenevre’de Fransız askerî okulunda okudu. İngiltere’ye dö-

nünce Wolwich tophânesinde silâh tekniği öğrendi. Oxford Üniversitesi’nden dersler aldı ve 1827’de Yunan bağımsızlık savaşına katıldı. Londra’ya gidişinde başarılarından dolayı İngiltere Kralı IV. William tarafından kabul edildi. 1831’de İstanbul’la elçi tayin edilen Sir Stratfor Canning ile birlikte elçilik görevlisi olarak İstanbul’a gönderildi. Ertesi yıl Londra’ya geri döndü. 1833’te İngiltere için ticarî imkânlar araştırmak üzere Doğu ülkelerine seyahate çıktı. Bütün Osmanlı ülkesini ve diğer yerleri dolaştı; ardından Osmanlı Devleti’nin ekonomik potansiyelini ortaya koyan *Turkey and it’s Resources* adlı eserini yayımladı (London 1833). Urquhart, Yunan bağımsızlık hareketi dolayısıyla karşılaştığı Türkler’i elçilikteki görevi ve seyahatleri esnasında daha yakından tanıma fırsatı buldu. Türkler’in İslâmiyet potasında oluşturdukları medeniyete hayran kaldı ve bu arada İslâmiyet’e iyice merak sardı. 1833’te yazdığı “İslâm as a Political System” başlıklı kitap hacmindeki makalesinde Hıristiyanlığın sosyal hayattaki tesiriyle İslâmiyet’in bu fonksiyonunun kıyas bile kabul etmeyeceğini belirtmişti. Makalesinde ayrıca İslâmiyet’in hem ruhanî hem cismanî olduğunu, âhiret hayatı ile beraber insanların dünyevî hayatını da her kademedede düzenleyen bir siyasî sisteme sahip bulunduğu ortaya koyuyordu.

1834’te İstanbul’a gelen Urquhart, Mısır yönetimiyle başı dertte olan Osmanlı

David Urquhart

idaresine İngiliz ve Fransız yöneticilerinin muhalefetine rağmen destek verdi. Bunun üzerine İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Palmerstone, bu sırada İstanbul’daki İngiliz elçisi Lord Ponsonby vasıtasıyla Urquhart’ı Bâbîâlî’ye sınır dışı ettirdi. Londra’ya gidince *England, France, Russia and Turkey* isimli kitabını yayımladı (London 1835). Bu kitabında, o günkü dünya güç dengesini değerlendirmekle beraber İngiliz idarecilerinin gafleti yüzünden Rusya’nın Osmanlı Devleti’ne, dolayısıyla Avrupa’ya hükmedeceğine işaret etti. Bu tarihten itibaren Rusya’yı sürekli bir tehlike olarak gören Urquhart, bu konuda Dışişleri Bakanı Lord Palmerstone’a söz geçiremeyeceğini anladığından 1835 yılında kurulan *Portfolio* adlı haftalık gazetede dış politika yazıları yazmaya başladı. 1836’da bir defa daha İstanbul elçiliği genel sekreterliğine tayin edilince *Portfolio* kapandı; ancak 1843’te tekrar yayıma başladı ve 1845 yılına kadar devam etti. Bu gazetede Urquhart, özellikle 1838 İngiliz-Türk Ticaret Antlaşması’yla ilgili olarak Lord Palmerstone’u hedef alan ve onu Ruslar’a yardım etmekte suçlayan yazılar yazdı. 1837’de elçilik genel sekreterliğinden ayrılıp Londra’ya döndü. 1838’de yaklaşık 1000 sayfa hacmindeki *The Spirit of the East* adlı iki ciltlik eserini yayımladı. Bu eser o güne kadar müslüman Doğu ve özellikle Türkler’le ilgili olarak yazılanlardan çok farklı bir özellik taşıyordu. Müellif Osmanlı Türkleri arasında ruh ve fazilet planında yaşanan bir hayattan, dürüstlükten, hoşgörürden, âdil idareden, misafirperverlikten, kadına olan saygıdan ve bütün bunlarla ilgili Batı’daki imajın yanlışlığından söz ediyordu. Onun bu eseri özellikle Avrupa’da yankılar uyandırmıştır.

1847’de girdiği parlamentoda 1852 yılına kadar milletvekilliği süresince Türkler’in menfaatlerini savunan Urquhart, 1850’de *Pillars of Hercules* adlı kitabını yayımladı, bunun büyük bir bölümünü “Turkish Bath” (Türk hamamı) ayırdı. Avrupalılar’ın temiz olmadıklarını söyleyen yazar onların Türkler gibi temizlikle ilgili kurumlardan da yoksun bulunduğunu belirtti. Kitap Avrupa’da ve özellikle İngiltere’de “Turkish Bath Movement” isimli bir kampanyanın başlatılmasına yol açtı. Bu kampanyaya her kesimden insan katıldı. Başta Londra olmak üzere İngiltere’nin birçok şehrinde Türk hamamları inşa edildi. Birçok belediye başkanı Sultan Abdülaziz’e mektup yazarak hamam inşası konusunda uzman istedi. “Turkish Bath” 1856’da Londra’da kitap şeklinde basıldı.